

MASARYKOVA UNIVERZITA

filozofická fakulta

USK_01 Úvod do uměnovědných studií

OTEVŘENOST DÍLA V POJETÍ UMBERTA ECA A JAMES JOYCE

Radka Piskacisová/402263

Analýza textu:

Encyklopedické heslo a úvaha na téma otevřenost díla

V roce 1962 došlo k velké změně v umělecké tvorbě. V Itálii vyšla kniha velmi uznávaného prozaika, estetika a literárního vědce Umberta Eca nesoucí název *Opera Aperta* neboli Otevřené dílo, která udává radikální změny v charakteru umění a jeho pohledu na něj. Obohacuje kulturní společnost myšlenkou, která nerozděluje díla podle jejich estetické úrovně na „vysoké“ a „nízké“, ale dává interpretovi možnost shlédnout dílo z několika úhlů pohledů. Eco dává interpretovi možnost výběru, jak sám chce dílo pojmout. Avšak jeho postoje se mohou v průběhu libovolně měnit, záleží jen na něm samém, jak s danými situacemi naloží. Směr však je stále stejný, kdy dojde k hlavnímu a podstatnému závěru. Při zamyšlení nad pojmem otevřené dílo se nabízí otázka, zda existuje také definice „uzavřeného díla“. V *Operě Apertě* se o něm nezmiňuje, ale myšlenka byla uvedena později v Ecově knize *Lector in fabula*,¹ ve které se zabývá rozborem jednotlivých příkladů uzavřených děl, ale jak je tomu ve své podstatě i u Otevřeného díla, tak i zde není uveden popis jednotlivých znaků uzavřeného díla, za což je považován autorův záměr. Jde tedy o protiklad díla otevřeného, které mluví k interpretovi jasně a konkrétně, nelze v něm najít mnohovýznamový smysl a klade si za cíl jednu hlavní podstatu. Jako příklad uzavřeného díla uvádí Flemingova Jamese Bonda a většinu komiksů, která jsou u společnosti velmi oblíbená už po desetiletí. Jejich estetická hodnota je tedy „nízká“, interpretační podstata nevyžaduje od čtenáře značné úsilí a vede ho předvídatelným a jednoduchým textem.

Pojem otevřené dílo názorně Eco ukázal v hudebních kompozicích jako jsou *Klavierstück XI* Karlheinz Stockausena, v sekvenci pro sólovou flétnu Luciana Beria a skladbu *Scambi* Henriho Pousseuera, který předkládá popis své skladby: *Scambi* není ani tak hudební kompozicí, jako spíš polem možností, explicitním pozváním k využití volby. Je vytvořena z šestnácti oddílů. Každý z oddílů může být spojen s jakýmkoliv dvěma jinými, aniž by byla narušena logická kontinuita hudebního procesu. Dva z těchto oddílů například začínají podobnými motivy (po kterých se rozvíjejí v různé struktury); další dva oddíly naopak směřují ke stejnému vyvrcholení. Jestliže hráč může začít nebo skončit kterýmkoliv oddílem, je mu přístupno značné množství permutací. Mimoto mohou být dva oddíly, které začínají stejně, hrány simultánně a rozvinout se do komplexní polyfonie.² Tuto hudební kompozici staví proti tradiční klasice od Johanna Sebastiana Bacha, Giuseppe Verdiho či Igora Stávkinského. Tito klasičtí umělci předkládají sledy hudebních jednotek, které skladatel uspořádal do uzavřeného celku ještě před tím, než je předal posluchači. Autor tak převedl svou myšlenku do konvenčních symbolů, které jsou pro hráče více či méně závazné.³ Natož Ecova hudební otevřená díla jsou záměrně nedokončená a která svou otevřeností poskytují posluchači svobodně rozhodnout délku či pořadí tóniny. Je nicméně patrné, že díla Beriova a Stockhausenova jsou „otevřena“ v mnohem hmotnějším smyslu. Jednoduše můžeme říct, že jsou „nedokončena“: autor je předává spíše jako stavebnici. Zdá se, že se o jejich sestavení nestará.⁴

Pojem otevřené dílo se odrazilo nejen v hudebním umění, ale také jej ve velké míře můžeme

zaznamenat ve světě literárním. Jako ideální případ literárního otevřeného díla je román *Odysseus* irského spisovatele, prozaika a dramaturga Jamese Joyce. Autor román psal celých sedm let, mezi roky 1914 a 1921. Sama kniha byla po své publikaci označována jako nemravná a to mělo za následek, že ve spoustě zemí měla problém s cenzurou, ale s postupem času si našla nemálo svých příznivců. Dovolila mu to a viděla, že je vidí a ona se po celém těle třásla od toho, jak se nahýbá, takže jí úplně vidí až nad kolena, kam nikdo, ani na houpačce, ani při šplouchání, a ona se za to nestydí a on taky ne, že jí tak necudně nakukuje dovnitř, protože tomu, co se před ním podivuhodně odhaluje, neodolá a stále se dívá, dívá.⁵

Text je „otevřen“ vůči mnohým interpretacím. Čtenáři se zde otevírají možnosti jak k dílu přistupovat a není nutné hledat spojitosti k dosažení jeho celistvosti a lze jej považovat jako předchůdce postmoderních románů. Skládá se z 18 kapitol a je zde použita slovní zásoba o 30 000 slovních výrazech. Jednotlivé epizody se liší svým stylem a vyprávěním, takže je pro čtenáře jednodušší poznat konec či začátek kapitoly, avšak pro celistvé pochopení je vhodné se obeznámit s jádrem děje. Příběh se odehrává 16. června 1904. Spojuje antický příběh a popis jednoho jediného dublinského dne. Hlavními postavami jsou Štěpán Dedalus (Telemachos), který se také objevil v Joycově dalším románu *Portrét umělce v jinošských letech*, žid Leopold Bloom (Odysseus) a jeho manželka Molly (Penelopa), která se podle některých literárního badatelů stala inspirací podle autorovi manželky Nory Barnacle. První tři oddíly odpovídají původní homérské *Telemachii*, v Joycově podání probíhá od osmé hodiny ranní do poledních hodin. V další části s názvem *Odysseova putování* se čas vrací k začátku prvního oddílu, tedy k osmé hodině ranní, kdy hlavním postavám začíná nový den. Ve tři hodiny odpoledne začíná epizoda s názvem *Odrázné skály*. Tato část knihy je považována za charakteristicky nejsložitější, těžkost nalezení logických souvislostí se může považovat za autorův účel. Setkáme se zde také s podrobným popsáním míst Dublinu, kde se hrdinové setkají. Pro lepší orientaci v epizodách pro čtenáře jsou záchytné body v podobě krátkých načtrnutí každé části. Například první epizoda začíná: Dějiště: Martellova věž u Sandycove; Doba: 8 hodin ráno; Umění: teologie, Barvy: bílá a zlatá; Symbol: Dědic; Technika: vyprávění (mladé).⁶ Závěrem zvaným Nostos neboli Návrat celý román končí. V jeho poslední části je uveden erotický sen spící Penelope-Molly, který je popsán zhruba ve čtyřiceti stránkách a bez interpunkce.

V knize se projevuje autorovo vlastenectví k rodnému Irsku. A občan hned spustí o irštině a o schůzi městské rady a kdesi cosi a o poangličtěných floutcích, co neznají rodný jazyk a mele o opilství, té věčné kletbě Irska. Střízlivé Irsko je Irsko svobodné. Potom zapíská nějaký stařík na dudy a všichni ti šizunci šoupou nohama podle melodie, na kterou kráva chtěla.⁷ Lze jej považovat za oslavu irské kultury, popisující rysy tehdejší doby.

Struktura prozaické prózy byla tímto dílem zcela převrácena. Je do ní vloženo tolik kódů a tajných šifer, která nutí čtenáře číst mezi řádky a literární badatelé jej nazývají encyklopedií, neboť

obsahuje veškeré rysy literatury podobné. V dnešní době je *Odysseus* považován za největší anglicky psané dílo dvacátého století. Ačkoliv zmiňované autory od sebe dělí několik desetiletí, jejich společná myšlenka je pojí mezi umělce, kteří dali nejen literatuře, ale také dalším uměním nový rozměr.

¹ECO, Umberto. *Lector in fabula*. 1. vyd. Praha: Academia, 2010. 296 s. ISBN 802001828X.

²URL: <<http://cirkus-umberto.ic.cz/OperaAperta.pdf>> [cit. 2010-12-11] S. 5-6.

³URL: <<http://cirkus-umberto.ic.cz/OperaAperta.pdf>> [cit. 2010-12-11] S. 7.

⁴URL: <<http://cirkus-umberto.ic.cz/OperaAperta.pdf>> [cit. 2010-12-11] S. 8.

⁵JOYCE, James. *Odysseus*. 4 vyd. Praha: Argo, 2012. 610 s. ISBN 978-80-257-0594-0

⁶JOYCE, James. *Odysseus*. 4 vyd. Praha: Argo, 2012. 610 s. ISBN 978-80-257-0594-0

⁷JOYCE, James. *Odysseus*. 4 vyd. Praha: Argo, 2012. 610 s. ISBN 978-80-257-0594-0

Při vybírání tématu na esej se mi pojem Otevřené dílo zdálo jako nejvhodnější varianta. Již v minulosti jsem dílo četla, jelikož je Umberto Eco na filozofické fakultě velmi probýraným autorem a s jeho myšlenkami se setkáváme téměř v každém předmětu. K němu jsem si však vybrala irského spisovatele Jamese Joyce a zde se stal kámen úrazu. O samotném autorovi se všude dočtete smíšené pocity čtenářů. Někteří jej milují, někteří nenávidí. A tak jsem se rozhodla, že svou knihovnu obohatím o jeho nejslavnější dílo *Odyssea*. Již na střední škole jsem četla Homérovo podání a ačkoliv se mezi námi nenajde moc příznivců této literatury, aspoň tedy v mém okolí ne, knihu jsem zařadila mezi své oblíbené. Stejně očekávání jsem tedy měla i u Joyce. Většinou si vybírám mohutnější knihy, které vypráví příběh zasazený do historie. Ještě před koupí jsem si přečetla různé recenze knihy a to mě vedlo ještě k větší touze knihu sama přečíst, jelikož dojmy a shrnutí lidí se neskutečně lišila. Vypadalo to, jako by každý z nich měl v ruce jinou knihu, s jiným příběhem, ale jedině v čem se shodovali, bylo celkové jádro knihy.

Nejprve jsem si vzala za úkol opět přečíst Ecovo *Otevřené dílo*. Dobře si pamatuju na moje seznámení s Ecem, kdy moje dojmy nebyly zrovna pozitivní a musím uznat, že čtení nebylo zrovna plynulé a stále jsem nenacházela ten důležitý bod, kdy se do knížky začtu tak, že mi stránky budou utíkat pod rukami. Ale je třeba si uvědomit, že před sebou nemáte román o lásce a tak jsem se snažila v sobě najít kousek filozofa a podívat se na knihu z trochu jiné perspektivy. Nejprve jsem se snažila vnuknout si Ecovu myšlenku „otevřeného díla“ a ač se tento úkol může zdát jednoduchý, není tomu tak. Postupem času se mi začala líbit myšlenka bohatství otevřenosti, ať už v literatuře, nebo v hudebních kompozicích, o kterých se dočteme hned na začátku knihy. Evidentně jsem za sebou měla první splněný úkol se na dílo dívat po filozofické stránce. Zdálo se mi až ironické, jak vám pouze jedna myšlenka změní váš celkový dojem na literaturu samotnou a uvědomila jsem si, že jsem snad každou dosud přečtenou knihu nečetla tak, jak kniha byla napsána. Téměř každý čtenář dělá tu samou chybu a to, že se na začátku knihy chytne prvního bodu se kterým se táhne až do konce a tajných kódů a šifer, které vám kniha může nabízet, si nevšimne. Samozřejmě ne každá kniha vám takové cesty umožní, ale o sobě můžu říci, že jsem se v tzv. Ecovském pojetí literatury našla a až ve svých dvaceti letech jsem se vlastně naučila číst knihy. A tak jsem se sama sebe ptala, jestli pochopení najdu také v hudbě, jako se to podařilo Ecovi. Zapátrala jsem po internetových zdrojích sehnat alespoň jednu z kompozic, které Eco uvádí a hned u první se mi to podařilo a musím říct, že jeho stručné vysvětlení otevřeného díla v hudbě je naprosto přesné. V Klavírstückeru XI Karlheinz Stockhausena předkládá skladatel hráči jeden dlouhý arch notového zápisu se sekvencemi notových seskupení. Hráč sám se pak musí rozhodnout, která sekvence skladbu zahájí a také jaké celky ji budou následovat. Při takovém provedení je interpretova svoboda funkcí „narrativní“ struktury skladby, která mu umožňuje „montovat“ sekvence hudebních jednotek podle vlastního usouzení.¹

Dá se to tedy nazvat jakousi hrou mezi tóny samotnými, posluchač se cítí jako samotný skladatel, neboť vytváříte svou originální a jedinečnou kompozici.

A tak se mi druhý úkol najít smysl otevřeného díla v literatuře jevil jako lehce uchopitelný. Jak jsem už zmínila, kámen úrazu se stal výběr knihy a autora. Avšak veškeré zdroje, které jsem navštívila mi jasně dávaly najevo, že otevřenost nejvíce najdu jedině v Joycově Odyssee. Kniha obsahující přesně 610 stran ve mně začala vyvolávat nemalé obavy. Starosti mi dělal hlavně fakt, že nepochopím podstatu díla a tím pádem se naprosto ztratím v ději a Odysseus se mi bude jevit jako kniha různých slátanin, která nedává hlavu ani patu. Ale naštěstí opak byl pravdou. Musím uznat, že některé strany jsem musela číst několikrát, protože jsem se absolutně ztrácela v Joysovském jazyce, o kterém tedy musím říct, že snad v literatuře nemá konkurenci. Velmi se mi líbilo také umístění děje, charakter postav, který sice nebyl kokrétní, ale v tom je právě to kouzlo, pojmout každého hrdinu po svém. Zajímavé pro mě byl fakt, že se kniha odehrává v jeden jediný den. Prvních pár kapitol popisuje ráno od osmi hodin do poledne a v dalších kapitolách se opět vrátíte k ránu a pak postupně putujete k večerním hodinám. Netřeba tvrdit, že je to opravdu složité čtení, někteří z nás raději sáhnou po něčem jasně vysvětleném, ale v tom je právě to kouzlo knihy. Pokud se vás někdo zeptá o čem vlastně kniha je, v hlavě se vám nahnou tisíce myšlenek a nevíte, které dřív ventilovat.

Myslím tedy, že myšlenku „otevřenosti“ jsem pochopila zcela správně, aspoň po mém určitě ano. Správná definice je právě tak složitá, jak je krásná a tak si myslím, že je zcela zbytečné a nadmíru těžké se o to pokoušet. Důležitý je tedy fakt, že každý člověk si sebou vezme to nejpodstatnější a jak se svým obohacením o novou zkušenost a pohledem na díla celkově naloží, je na každém individuálně. Právě v rozmanitosti je umění krásné a prožitky, které v nás vyvolá, jsou nezapomenutelné. Umberta Eca určitě právem řadím mezi nejvlivnější lidi umění a na Otevřené dílo se dívám jako na teoretický manifest.

¹URL: <<http://cirkus-umberto.ic.cz/OperaAperta.pdf>> [cit. 2010-12-11] S. 5.